

KALBA IR IDEOLOGIJA

Tiek R. Hodge'as, tiek ir G. Kressas yra parašę nemažai lingvistinio pobūdžio knygų. Knyga *Kalba kaip ideologija** jau yra ne pirmas jų bendras darbas. Nors šis leidinys skirtas daugiau angliškai kalbančiam auditorijai, bet nemažai gerų patarimų galima pritaikyti ir sau. Ją perskaitę savo žinias gali praturtinti būsimi ir jau esami diplomatai, kurie įvairiose derybose ir konferencijose vartoja anglų kalbą. Žinant kai kuriuos lingvistinius niuansus, galima lengviau manipuliuoti kalba, norint pabrėžti ir išskirti vieną ar kitą faktą. Lingvistika istorijoje vaidina vieną iš esminių vaidmenų. Kiekviena tauta, tiksliau sakant kultūra, bėgant laikui suformavo savo kalbą. Nepažinus tos kultūros iš vidaus, yra sunku suprasti visus tos kalbos vartojimo niuansus, tad bent jau reikia išmokyti kai kurias lingvistines operacijas, stengiantis suprasti, kokiais būdais galima kalbą vartoti.

Pirmą kartą knyga *Kalba kaip ideologija* buvo išspausdinta 1979 metais. Sulaukusi didžiulio susidomėjimo bei palankaus kritikų vertinimo, ji buvo pataisyta ir beveik po 15 metų dar kartą išspausdinta. Iš tikrųjų tai yra beveik pirmojo leidinio kopija, išskyrus tas vietas, kurios jau buvo pasenusios ir pataisytos. Be tų mažų teksto pakeitimų buvo pridėta dar viena papildoma dalis, kurioje buvo atsižvelgta į anksčiau knygos atžvilgiu išsakytą kritiką bei įvairias diskusijas dėl pačios kalbos ir ideologinių formų vartojimo. Taigi naujasis leidinys yra sudarytas net iš devynių dalių, kur kiekvienos iš jų pabaigoje yra nurodyta, kokia literatūra buvo remtasi ir kur dar galima plačiau pasiskaityti toje dalyje analizuota tema. Ši knyga, anot pačių autorių, yra skiriama daugiau politikos, sociologijos ir „media“ mokslus (žurnalistiką, komunikaciją ir t.t.) baigusiems bei dar studijuojantiems žmonėms. Knyga *Kalba kaip ideologija* padės geriau suprasti, kaip politiniame ir visuomeniniame gyvenime funkcionuoja lingvistinės formos.

Anot R. Hodge'o ir G. Kresso, kalbos vaidmuo žmogaus gyvenime vienas iš pagrindinių. Kalba mums padeda bendrauti, taip pat išreikšti savo norus bei mintis. Pačią lingvistiką autoriai laiko psichologijos dalimi ir teigia, kad kalba padeda dar ir suprasti kitus individus

* Hodge R., Kress G. *Language as Ideology*. – London and New York, 1993. – 231 p.

bei jų elgseną. Veiksmas yra skurdus, jei jis daromas be jokio išankstinio apmąstymo. Į tai savo dėmesį turėtų atkreipti politikai. Ką būtų dar galima patarti politikams? Ko apskritai jiems trūksta? Paprasčiausiai į šiuos klausimus R. Hodge'as ir G. Kressas atsakytų taip: daugelis politikų yra nepakankamai išprusę, ir primena modernaus mokslo tėvo Francis Bacono žodžius, kad žinios yra labai didelė jėga, kuriomis šiame pasaulyje galima pasiekti beveik viską.

Knygoje *Kalba kaip ideologija* R. Hodge'as ir G. Kressas rašo, jog kalba vaidina esminį vaidmenį tame, ką galima būtų pavadinti socialiniu tikrovės projektavimu. Vien matyti tikrovę nepakanka. Tikrovė, anot jų, turi suteikti pagrindą apmąstymams. Norint tobulinti esamą realybę, reikia bendrauti su kitais individais. Kalba mums padeda išreikšti mintis. Žodžiais mes galime išreikšti tai, ką matome. O priklausomai nuo to, kokius žodžius vartosime, mūsų pašnekovas ar paprasčiausiai klausytojas galės susidaryti gerą vaizdą apie mūsų regėtą ir dabar atpasakojamą vaizdą arba priešingai – mūsų nesugebėjimas išreikšti matyto reiškinių paprastais žodžiais pašnekovui neleis susidaryti tikro vaizdo ir tikrai nepadarys jokio įspūdžio, o greičiausiai tik sukels nuobodulį. Tarkime, jog automobilių prekybos salone aš mačiau parduodamą *naują raudoną* mašiną ir apie tai noriu pranešti savo pašnekovui. Užuoat taip ir pasakęs, aš sakau, jog prekybos salone mačiau parduodamą *raudoną naują* mašiną. Toks pasakymas be abejo suglumintų pašnekovą ir tiksliai neišreikštų minties, nes būdvardis *nauja* nėra toks patikimas klasifikavimo pagrindas kaip būdvardis *raudona*. Supratingas pašnekovas, žinoma, supras, ką aš norėjau pasakyti savo netiksliai išreikšta mintimi, bet jei atvejis bus daug sudėtingesnis, tai painiavos, be abejo, tikrai nebus išvengta.

Kalba yra kategorijų ir taisyklių, paremtų fundamentaliais principais ir prielaidomis apie pasaulį, sistema. Pasak R. Hodge'o ir G. Kresso, tos prielaidos ir fundamentalūs principai apie pasaulį nėra apibrėžti mąstymo. Šios prielaidos ir principai ir yra pats mąstymas. Prielaidos, anot autorių, yra įkūnytos pačioje kalboje. Jos išmokstamos kalbos pagalba ir vėl yra naujai įkūnijamos kalboje. Tokiu būdu jos ir negali būti apibrėžtos vieno kokio nors mąstymo. Kalba yra ir tokia pat gera kontrolės kaip ir bendravimo priemonė, t.y. kalba mums padeda ne tik bendrauti, bet ją gerai įvaldžius leidžia net kontroliuoti kitus žmones, ką labai mėgsta politikai ir neretai tuo stengiasi pasinaudoti (ypač per rinkimus). Lingvistinių formų pagalba pašnekovą ar tik klausytoją (kad ir koks jis bebūtų) galima ne tik kontroliuoti, bet ir vienokiu ar kitokiu

būdu jį informuojant manipuluoti juo, jo veiksmams ir net jo artimaisiais.

R. Hodge'as ir G. Kressas siūlo atkreipti dėmesį ir į pačią gramatiką, t.y. kokios bendraujant yra vartojamos gramatinės formos. Anot jų, kalbos gramatika yra realybės teorija. Kalbos gramatika buvo sukurta tam, kad ji padėtų mums lengviau reikšti mintis, suprasti vienas kitą ir palengvintų tarpusavio bendravimą. Autoriai pateikia nemažai patarimų, kaip būtų galima palengvinti bendravimą ir tarpusavio supratimą. Jie rašo, kad kalbiniam bendravimui (suvokimui) labai daug padeda garsinės bei vaizdinės priemonės. O norint, kad klausytojas atkreiptų dėmesį į vieną ar kitą dalyką, reikia taisyklingai dėti kirčius ir intonacija išskirti bei pabrėžti tuos žodžius ar faktus, į kuriuos norima, kad būtų atkreiptas dėmesys. Remiantis įvairiais tyrimais bei asmenine patirtimi, R. Hodge'as ir G. Kressas rašo, jog bendraujant kalbine forma yra geriau įsimenama informacija. Tačiau kalbinė bendravimo forma turi ir trūkumų, nes kalbant gali kilti įvairių nesklandumų, kaip pavyzdžiui, ne taip ištartas žodis, ne taip paminėtas faktas, staigus asmeninių ambicijų protrūkis ir pan. Tuo tarpu rašytinės kalbos pranašumas yra tas, kad įvairių faktų prieštaravimų ir, grubiai tariant, nusišnekėjimų gali būti išvengta. Bendraujant netiesiogiai, t.y. raštu, kiekvienas turi laiko pagalvoti ir net pagilinti savo žinias. Prieš pateikiant savo „raštišką kalbą“ platesnei publikai, galima ją dar kartą cenzūruoti, taip išvengiant savitvardos praradimo, kas neretai atsitinka bendraujant tiesiogiai, t.y. diskutuojant, o ypač politikoje. Dar vienas iš rašytinės kalbos pranašumų yra tas, jog netyčia iškilusius, anksčiau nepastebėtus prieštaravimus galima gražiai sušvelninti. Taigi R. Hodge'as ir G. Kressas daro išvadą, kad bet kokių atveju rašytinės kalbos prestižas yra daug didesnis, nei kalbinės bendravimo formos.

Kalbant apie sakinio gramatinės formas, dar būtų galima paminėti ir tą faktą, kad net keičiant sakinio gramatinę struktūrą, galima visai nepakeisti sakinio prasmės. Pavyzdžiui, sakiny *kava ištirpdė cukrų* ir sakiny *cukrus ištirpo kavoje*. Kaip galime įsitikinti, sakinio gramatinė struktūra pasikeitė, tačiau prasmė vis tiek išliko ta pati. Išmokus keisti sakinių gramatinę struktūrą, galima žaisti sakiniiais ir gauti neįtikėtinų rezultatų. Pavyzdžiui, sakiny *opozicija apkaltino vyriausybę* skamban gan grėsmingai. Pertvarkius to sakinio struktūrą, kaltinimą galima pateikti daug švelnesne, ne tokia grėsminga ir beveik kasdieniška forma: *vyriausybė buvo apkaltinta opozicijos*.

Šioje knygoje siūloma taip pat atkreipti dėmesį ir į tai, koks sintagmatinis² modelis yra vartojamas bendraujant: veiksmo, kuris dar skirstomas į galininkinį ir negalininkinį modelius, ar santykinis, kuris savo ruožtu dar skirstomas į lyginamąjį (paprastąjį) ir į atributyvinį (nusakantįjį) modelius. Modeliai išreiškia objektų ir rezultatų tarpusavio ryšį. Pavyzdžiui, galininkinis modelis arba dar kitaip dalykinis modelis yra susijęs su žmogaus poelgiais: beisbolo žaidėjas atmušė kamuoliuką ir t.t.. Tuo tarpu santykinis paprastasis modelis nustato ryšį tarp pačių daiktavardžių: Džonas yra Lyras (Šekspyro tragedijos *Karalius Lyras* herojus). Kitas santykinis modelis yra atributyvinis, kuris nustato ryšį tarp daiktavardžių ir kokybės: Džono vaidinamas Lyras yra nuostabus. R. Hodge'as ir G. Kressas savo knygoje *Kalba kaip ideologija* net visą trečiąją knygos dalį paskyrė modelių daiktams, kurie juda, analizei. Jie taip pat paaiškina, kuo skiriasi galininkinis modelis nuo negalininkinio. Anot jų, sakinys *jis matė paukštį* priklauso galininkiniam modeliui, o sakinys *jis pažvelgė į paukštį* jau priklauso negalininkiniam. Taip yra dėl to, jog pirmuoju atveju jis neišvengiamai, t.y. net ne savo noru, stebėjo paukštį. Galininkiniame modelyje dėmesys skiriamas stebėtojo reakcijai, kuri priklauso nuo to, kaip stebėtojas suvokia objektą, kai tuo tarpu negalininkiniame modelyje visas dėmesys yra sutelkiamas į patį veiksmo faktą. Šį kontrastą tarp galininkinio ir negalininkinio modelių gerai pailiustruoja toks pavyzdys. Žmogus išgirdo garsą ir, norėdamas vėl jį išgirsti, įsiklausė, bet taip daugiau jokio garso ir neišgirdo. Tai negalininkinis modelis. Galininkinis modelis labai panašus: žmogus išgirdo garsą, bet neteikė tam jokios reikšmės (jis savo dėmesį koncentravo į kitus dalykus). Pasak R. Hodge'o ir G. Kresso, sintagmatinių modelių pagalba, kuriais yra paremta beveik visa knyga *Kalba kaip ideologija* ir kurių aiškinimui bei pritaikomumui praktikoje skiriamas didžiausias dėmesys, galima išmokti ne tik taisyklingai konstruoti sakinius ir aiškiai reikšti bei dėstyti savo mintis, bet kartu ir parodyti pašnekovui savo jėgą ar net pranašumą. Taip pat sintagmatinių modelių pagalba galima parodyti tvirtą pasitikėjimą savimi bei sukurti rimties reikalaujančią aplinką. R. Hodge'as ir G. Kressas, aiškindami kalbos ir jėgos modelius (*speech and power models*), moko kada, kur ir kokią intonaciją vartoti, nenuvertinant savo sunkiai įgyto visuomeninio statuso. Priklausomai nuo kalbančiojo intonacijos galima spręsti apie jo valdingumą, intelektualumą, autoritetą, sugebėjimą akimirksniu įvertinti esamą padėtį bei praktiškai spręsti iškilusias problemas.

Pasyvas, anot autorių, bendraujant taip pat vaidina svarbų vaidmenį. Pasyvo pagalba sakinius galima konstruoti praleidžiant veiksnį, t.y. jo net neįvardijant. Politikai labai mėgsta pasyvinę sakinių formą, nes tokiu būdu mintys yra išsakomos, bet per daug irgi nėra pasakoma. Kaip pavyzdį galima imti tokį sakinį: Džonas Trulis stipriai kritikuoja vyriausybę ir jos atliktus darbus. Panaudojus pasyvą, šis sakiny s kam bėtų taip: Yra stipriai kritikuojama vyriausybė ir jos atlikti darbai. Taigi yra išsakoma gana aštri mintis, bet tuo pačiu vyriausybę kritikuojantis asmuo yra apsaugomas nuo tiesioginio vyriausybės puolimo jo atžvilgiu. Be abejo, tas asmuo per tam tikrą laiką anksčiau ar vėliau bus išaiškintas, tačiau svarbu pabrėžti, kad tai bus padaryta neiškart. Tokiu būdu bus laimėtas kažkoks laikas, kurį bus galima panaudoti savo reikmėms, t.y. kol vyriausybės įgalioti asmenys aiškinsis, kas buvo kritikos autorius, vyriausybę kritikavęs asmuo per tą laiką gali surinkti dar daugiau jo kritiką pateisinančių ir paremiančių faktų.

Sustiprinęs savo pozicijas, „kritikas“ jau nebijos stoti į kovą ir atremti vyriausybės ar jos įgaliotų asmenų puolimą.

Pasyvas taip pat gali būti naudojamas ir norint ko nors paklausti. Jei klausimas yra suformuojamas pasyvine forma, tai tada niekam nėra tiesiogiai išsakomi priekaištai ar pretenzijos. Pavyzdžiui, jei žmona ką tik grįžusi iš darbo paklaus savo vyro, ar jis išnešė šiukšles, ir jeigu vyras nebus to padaręs, jis tokį žmonos klausimą priims kaip priekaištą, po kurio prasidės barnis, kuris galbūt išsirutulios net iki konfliktinės situacijos. Tačiau jei žmona savo klausimą formuluos pasyvine forma ir savo vyro paklaus ar šiukšlės buvo išneštos, tai tada jau vyras tokį klausimą supras tik kaip pasiteiravimą šeimos narių apie tai, ar apskritai kas nors išnešė šiukšles. Tokiu atveju nei vyras, nei vaikai negalės tokio klausimo priimti kaip asmeninio priekaišto. Be abejo, čia dar reikia atsižvelgti ne tik į klausimo formavimą, bet ir į vyro bei žmonos tarpusavio santykius bei asmeninį tarpusavio supratimą. Dar reikėtų nepamiršti ir to fakto, kad vyrai ir moterys kalba „skirtingomis“ kalbomis, t.y. skiriasi jų kalbėjimo būdai. Tad norint padaryti kam nors įspūdį ar parodyti išskirtinį dėmesį savo pašnekovui, reikia atsižvelgti į tai, ar tai yra vyras, ar moteris, ir pagal tai stengtis formuoti klausimus, atsakymus bei apskritai visą savo kalbą.

Skaitant knygą *Kalba kaip ideologija* į akis krenta dar vienas R. Hodge'o ir G. Kresso patarimas. Šis patarimas, beje, kaip ir visi kiti, aukščiau išvardintieji turėtų praversti ne tik politikams, bet ir papras-

tiems žmonėms. Taigi jų patarimas yra „stenkis galvoti kaip vaikas“. Tai yra perfrazuotas teiginys iš tezės - kalbėk vaikui jo paties kalba, ta prasme, paprastai ir suprantamai. Ši tezė labai tiktų politikams, bet tik kad daugelis mūsų politikų, stengiasi daryti viską atvirkščiai ir galvoja, kad jei kalbės „vaikiškai“, tai juos vaikais ir laikys. Tačiau jie nepastebi ar nenori pastebėti vieno esminio dalyko: kalbėti „vaikiškai“, t.y. paprastai, dar visai nereiškia kalbėti primityviai.

Atskira knygos dalis yra skiriama neiginių nagrinėjimui. Šioje dalyje autoriai parodo, kada ir kaip galima vartoti neigimą. Neigimas sudaro sąlygas atsirasti dvigubam kalbos interpretavimui (*double – think*). R. Hodge'as ir G. Kressas paaiškina, kaip pasinaudoti tuo dvigubu kalbos interpretavimu ir kaip jo išvengti, taip pat stengiasi paaiškinti, kaip klausytojui ar pašnekovui teisingai interpretuoti kalbantįjį, kaip kalbant neprieštarauti jau anksčiau išsakytomis mintims ir kaip elgtis su dvigubu neigimu (ypač anglų kalboje). Kaip žinome, anglų kalboje du neiginiai panaikina neigimą. Pavyzdžiui, sakinys *Aš nesu nelaimingas* anglų kalboje reiškia tą patį, ką ir sakinys *Aš esu laimingas*. Dvigubo kalbos interpretavimo pagalba galima įnešti tam tikro sąmyšio, galima priversti pašnekovą nerimauti, jaudintis ar susirūpinti dėl ko nors, kad tas negalėtų susikoncentruoti ir galiausiai visai išblaškytų savo dėmesį. R. Hodge'as ir G. Kressas pateikia tokį pavyzdį. Tarkime, jog mes savo pašnekovui sakome, kad *šiame kambaryje tikrai nėra tigrų* ir kviečiame jį užėiti į vidų. Vargu ar galima tikėtis, jog mūsų pašnekovas be jokios baimės žengs pirmas į tą kambarį. Kaip teigia R. Hodge'as ir G. Kressas, mūsų pašnekovą mes priverčiame uždavinėti sau klausimus: kodėl tame kambaryje nėra tigrų? Kodėl jis taip pasakė? Ką šiame kambaryje darė tigras ir ar išvis jis čia buvo? Pašnekovo kalboje ir/arba elgsenoje bus galima įžvelgti tam tikrų panikos elementų, o tuo pasinaudojus galima kažką laimėti (pvz., derybas, pašnekovo neatidumą, kai to reikalauja susiklosčiusios aplinkybės, ir pan.).

Pabaigai norėčiau pasakyti, kad ši knyga, nors yra ir sudėtinga bei taikoma daugiau angliškai kalbančiai auditorijai, tačiau vis tiek yra labai įdomi ir patraukli savo turiniu. Begalės įdomių pavyzdžių, iš kurių aš čia pateikiu tik keletą, labai praturtina ir paįvairina knygą. Taip pat R. Hodge'as ir G. Kressas savo knygoje pateikia nemažai patarimų, kaip ugdyti savo kalbinę intuiciją, kaip vartoti modalinius veiksmažodžius, kaip bendrauti su kitos kultūros atstovais, kad dėl skirtingų kultūrinių tradicijų ir papročių niekas nebūtų įžeistas, kaip lavinti skaity-

mo įgūdžius, kaip atskirti propagandą nuo tikrovės ir dar daugelį kitų gerų patarimų. Apie propagandą yra kalbama paskutiniuojuose knygos *Kalba kaip ideologija* dalyje, kuri vadinasi *Skaitymo jėga*. Propaganda, anot autorių, yra manipuliavimas tikrove. Propaganda gali būti visiškas melas, dalinis melas ir šmeižtas, siekiant ką nors apgauti ir iš to turėti naudos. R. Hodge'as ir G. Kress'as pateikia pavyzdžių iš laikraščių, kurie rašė apie karą Arabų įlankoje, parodo kas yra tuose straipsniuose praleidžiama, apie ką yra iš viso nutylima, kas yra perdedama ir kodėl bei apskritai paaiškina, kaip reikia vertinti tokio pobūdžio tekstus. Knygą *Kalba kaip ideologija* R. Hodge'as ir G. Kressas baigia pateikdami devynis principus ir jų paaiškinimus, kurie, jų manymu, turėtų pagelbėti skaitytojams šioje knygoje išdėstytą teoriją pritaikyti praktikoje. Pirmasis iš jų yra, kad kalba — tai nepilnas pasirinkimų ir taisyklių sistemų komplektas (rinkinys). Jie teigia, jog kiekviena kalba yra fenomenali ir kad yra daugybė posistemų, kurios reguliuoja kalbą ir nustato vienokias ar kitokias vartojamų žodžių reikšmes. Antrasis principas yra apie tai, kad reikia mokėti suprasti tekstą ne tik tiesiogiai, bet ir mokėti skaityti tarp eilučių. Dar vienas principas, kad ideologija turi „dvigubą veidą“ (*double face*) reiškia, jog ideologija pati savaime yra kompleksiška ir kad ji pati sukuria tam tikrų tarpusavio prieštaravimų. Visų principų nevardinsiu, tik pabaigai paminėsiu dar vieną, kad tiesa visada yra pavojuje dėl įvairaus manipuliavimo ja. Pasak R. Hodge'o ir G. Kress'o, „tiesa“ visada yra atvira įvairiems svarstymams ir disputams.

Apibendrinant čia pateiktas, mintis norėčiau iš karto atsiprašyti už vietomis neaiškų išdėstymą, nes tiksliai perteikti R. Hodge'o ir G. Kresso mintis neperrašant knygos ir daug ką praleidžiant, yra labai sunku. Mano manymu, čia aš atrinkau vienas iš įdomiausių kūrinių idėjų, kurios tikrai turėtų sudominti ne vieną skaitytoją, bent kiek susijusį su oratoryste. Kai kuriems skaitytojams ši knyga gali pasirodyti per daug sudėtinga ar net nuobodį, nes kai kur yra dėstomos gilios lingvistinės mintys. Tačiau perskaičius šią knygą atidžiai nuo pradžių iki galo, tikrai galima ją puikiai suprasti ir pasisemti gerų žinių. Politikai tiesiog galėtų pasinaudoti dauguma R. Hodge'o ir G. Kresso knygoje *Kalba kaip ideologija* išdėstytų patarimų. Ypač didelį dėmesį šiai knygai turėtų skirti būsiami ir jau esantys diplomatai, kuriems vedant derybas reikia ne tik žinoti oratorystės meną, bet ir mokėti manipuluoti visomis galimomis lingvistinėmis operacijomis.